

XVIII ст. Маємо надію, що з часом мистецтвознавці зуміють оцінити значимість відкриття, зробленого художниками-реставраторами В.Марампольською та В.Поліщуком, адже композиція «Таємна вечеря» – досконалий зразок і свідок розквіту мистецтва в останній гетьманській столиці.

Посилання

1. Звіт по реставрації монументального живопису Спасо-Преображенської церкви у м. Глухові. Матеріали атестації В.А.Марампольської: Рукопис. – 2008.

2. Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). – К., 1957. – С. 557.

3. Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. – К., 2000. – С. 326.

Бартош А.Е., Марампольская В.А. Уникальная находка 2008 года

В статье рассматривается проблема реставрации открытого в глуховской Спасо-Преображенской церкви ранее неизвестной уникальной живописи XVIII в.

Bartosh A.Ye. Marampol'ska V.A. The unique find of the 2008 year

The article is delaminated problem of restoration, earlier unknown unique paintings of the XVIII century in Hlukhiv Saviour-transfiguration Church, which were opened.

М.Г. Кокшайкін

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ БУДІВЕЛЬ ТА ІНЖЕНЕРНИХ СПОРУД НА ТЕРИТОРІЇ КАЗЕННОГО ЗАВОДУ «ЗІРКА» У м. ШОСТКА

У статті порушується проблема збереження нерухомих пам'яток архітектури і техніки Шосткинського порохового заводу.

Шостка за радянських часів було добре відома у СРСР та світі завдяки флягану хіміко-фотографічної галузі – виробничому об'єднанню «Свема», яке виробляло близько 300 найменувань світлочутливих матеріалів, майже 100 різновидів магнітних стрічок для професійного та аматорського кіно, радіо і телебачення, культури і медицини, науки і техніки, оборони країни тощо. У ті часи слова «Свема» та «Шостка» стали майже синонімами, і мало кому, крім обмеженого кола фахівців, було щось відомо про завод «Зірка», який належав до оборонної галузі. Але створення саме цього підприємства заклало підвалини робітничого селища, яке з часом розвинулося в сучасне місто. «В 1738 году русским правительством сделано было распоряжение об устройстве порохового завода при одномъ из слободскихъ полковъ... Вследствие этого повеления малороссийскою войсковою канцеляриєю разрешено было маіору Постельникову завести для порохового

Будівля № 348 ШКЗ «Зірка», 2007 р.

завода мельницу о двухъ поставах и объ одной толчее на реке Шостке (в нынешней Черниговской губернии, Глуховскаго уезда). Таким образомъ, было положено основание нынешнему Шостенскому пороховому заводу...» [1, 362].

Відтоді вітчизняне виробництво пороху більше двох століть щільно пов'язане з Шосткинським казенним пороховим заводом, який сьогодні, безумовно, вважається в СНД патріархом серед підприємств цієї галузі. На жаль, його історична спадщина за радянських часів була відома лише вузькому колу фахівців, що було обумовлено високим рівнем таємничості всього, що пов'язувалося з обороноздатністю країни. Історія цього підприємства багата визначними подіями та цікавими фактами. Зараз вже можна ознайомитися з нею, відвідавши музей заводу.

Але для краєзнавців та істориків безумовно цікавою є територія самого підприємства, на якій збереглися найстаріші в Шостці будівлі та інженерні споруди, які ще й досі маловідомі і майже ніким не досліджені. За радянські часи, коли існував обмежений режим відвідування, автору статті пощастило не тільки потрапити та ознайомитися з історичною спадщиною заводу, а ще й провести кінозйомки деяких об'єктів для фільму «Шостка – 250 лет» (1989) і згодом відзняти на замовлення адміністрації заводу відеофільм «Завод сьогодні» (1991) [2].

Працюючи з 2006 р. у відділі кінофототехніки Шосткинського краєзнавчого музею, довелося більш прискіпливо вивчати добре відому історію Шосткинської фабрики кіноплівки. «Делалась пленка из нитроцеллюлозы. У нитропленки много общего с бездымным порохом: и исходные материалы, и ряд процессов приготовления. Поэтому первую советскую фабрику по производству кинопленки решили создавать в Шостке – на месте, где существовал пороховой завод, основанный сотни лет назад. В конце 1928 года небольшое одноэтажное

**Вододіюча порохова фабрика
(XVIII-XIX ст.), 2007 р.**

кирпичное здание начали переоборудовать и расширять для «малой киноплёнки» [3, 15]. Тоді привернула увагу фотографія будівлі під назвою «Мала кіноплівка», що у 1928-1931рр. знаходилася на території Шосткинського порохового заводу [3, 13]. Так стало відомо про два варіанти фото цієї споруди, дзеркально відображені по горизонталі. Це сталося, скоріш за все, внаслідок проекційного друку знімків з одного негативу, але в першому випадку з боку емульсії, а іншого – з боку основи фотоплівки, і впевнитися у тому, який з двох варіантів відповідає дійсності, можна було лише порівнявши в натурі і отримавши додаткові відомості про будівлю. Одночасно виникла ідея провести фотофіксацію інших найстаріших у Шостці будинків та унікальних споруд, мало відомих широкому загалу. Спочатку завдяки шосткинцям Б.Я. Коротченку, О.М.Варенику, Ю.С. Марченку був складений перелік об'єктів культурної спадщини, на території заводу «Звезда»:

Крупницька застава ШПЗ (XIX ст.), 2007 р.

**Застава ШПЗ (1911),
фото І.А.Карпова з фондів ШДКМ**

«Башня Шухова» (1910-е гг.); 5. Здание бывшей Бумфабрики; 6. Здание экспериментально-опытного производства под названием «Малая киноплёнка» (1928-1931 гг.); 7. Здание Ниссенмана (с конусами – 1939-1940 гг.); 8. Исторические здания бывшего РМЗ («Деловой двор» XIX в.); 9. Здание ТЭЦ (1930-е гг.); 10. Памятники В.И. Ленину, Д.С. Коротченко, С.А. Ковпаку, С.В. Рудневу, А.Ф. Федорову на территории ШПЗ «Звезда». Також у переліку зазначалися інші об'єкти, на які слід звернути увагу [4].

Отримавши необхідний дозвіл, автор статті провів фотозйомку 13, 17 та 19 липня 2007 р. Серед трьох одноповерхових корпусів цеху №6 початку ХХ ст. з однаковими архітектурними деталями нам вдалося відшукати будівлю №348, південно-західний кут якої був аналогічним до кута споруди «Малої кіноплівки», зображеної на фото у виданні «Эстафета добрых дел». Однак знімок віддзеркалював по горизонталі реально існуючий об'єкт. Провести фотозйомку будівлі, що має аналогічний фасад, з північно-західного боку виявилось неможливим, оскільки до північного фасаду примикає перпендикулярне крило. Віднайдене нами більш якісне чорно-біле фото дозволяло порівняти дрібні, але дуже характерні деталі. Вже попереднє порівняння в натурі дало можливість упевнитися, що у виданні і на нашому знімку зображений один і той же об'єкт №348, але надрукований не з емульсійного боку, а з боку основи негативу.

Для остаточної впевненості було проведено сканування та дзеркальне відображення знімків по горизонталі, ретельне порівняння дрібних деталей з відповідними деталями на цифровому кольоровому фото сучасної будівлі №348. Увагу привернув схожий малюнок двох цементних плям обабіч вікна зверху. На тиньківці сучасної будівлі залишився відбиток електричного кабелю там, де він був закріплений під час фотографування чорно-білого

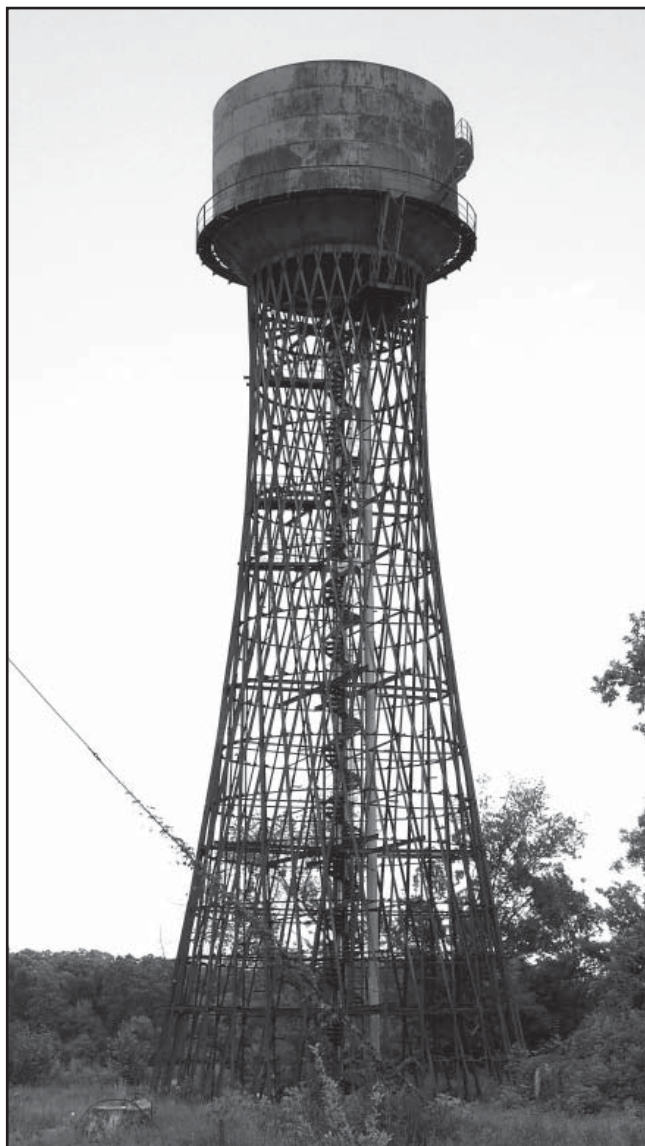

Будівля «бумфабрики» (поч. ХХ ст. (?), 2007 р.

фото. За цей час цегляна кладка не тинькувалася, тому головним аргументом ідентичності будівлі на обох фото (як відбитки малюнку шкіри на пальцях у дактилоскопії) стала повна відповідність темних цеглин, перевірених в кожному ряду як на чорнобілому, так і на сучасному цифровому фото.

Ми дійшли висновку, що фото «Малої кіноплівки», надруковане у виданні «Эстафета добрых дел», не відповідає дійсності, бо дзеркально відображає по горизонталі реальний об'єкт. Будівля ж № 348 (за сучасною нумерацією) спочатку була побудована як зарядна майстерня для виготовлення артилерійських зарядів (засипання порошу в картузи) в період значного зростання випуску піроксилінового порошу між 1905 р. та 1914 р. «Русско-японская война 1904-1905 гг., а затем первая империалистическая война вызвали дальнейшее развитие завода. Была построена вторая очередь основного производства, создана энергетическая база для снабжения паром, водой, электроэнергией не только вновь введенных мощностей, но и значительно выросшего жилого поселения. В это же время на заводе было налажено производство осветительных ракет, пироксилиновых пашек, капсулей-детонаторов. Все построенные мощности были полностью задействованы» [5, 18].

Після революції 1917 р. та громадянської війни відбулося різке падіння випуску порошу (що характерно для оборонних заводів після закінчення будь-якої війни). «В период с 1924 по 1927 год завод не имел государственного плана. Подчинялся он Наркомату тяжелой промышленности, Вохимтресту... С целью сохранения кадров, технический директор завода А.Н. Машкин разработал план производства гражданской продукции и продукции широкого потребления. Планом предусматривался выпуск медного купороса, черного (дымного) пороха, охотничьих ружейных капсулей и патронов, ...дроби, серной и азотной кислот, эфира, мелкоштампованных предметов: пуговиц, кнопок,

Башта водогону Шухова (1910-ті рр.), 2007 р.

наперстков, производство сельхозмашин и инвентаря, изготовление ведер и цибарок» [5, 26].

Саме тому майстерня для виготовлення артилерійських зарядів залишилася без роботи, і з 1928 р. в ній було розміщено «Малу кіноплівку», організацію роботи якої очолив професора О.М. Машкина. «Опытная фабрика киноплёнки работала с конца 1929 по сентябрь 1931 года. Она (впервые в СССР) дала стране около трех миллионов метров позитивной плёнки. «Малая киноплёнка» сыграла большую роль в обеспечении последующей работы строящегося киноплёночного предприятия. Здесь был создан и отработан технологический регламент изготовления отечественной киноплёнки, получена первая советская киноплёнка, обучены первые кадры рабочих для новой отрасли промышленности. На «Малой киноплёнке» проходили практику студенты Шосткинского химико-технологического института – будущие специалисты отечественной киноплёночной

Будівля Нісеїмана (1939-1940 рр.), 2007 р.

промисленности» [3, 22].

Крім «Малої кіноплівки» були віднайдені та сфотографовані майже всі зазначені в переліку об'єкти. Більш детально зупинимося на будівлі цеху Нісеїмана, спорудженій наприкінці 1930-х років для розв'язання проблеми виробництва целюлози із деревинної сировини, придатної для нітрації та стабілізації з наступною переробкою її у порох, яка набула надзвичайної актуальності у передвоєнний час.

Наприкінці 1930-х рр. лабораторією НДІ-6 під керівництвом Нісеїмана «...була получена новая форма сырья из древесной целлюлозы (ЦАОН) в виде гранул, ... в отличие от полученной в лаборатории Наймана более рыхлой формы целлюлозы (ЦН) в виде жгутиков. Обе эти работы находились в стадии завершения и промышленного внедрения... После успешного завершения работ на комбинате им. Свердлова, коллектив лаборатории перебазировался на пороховой завод в г. Шостку, где и произошло освоение технологического процесса нитрации целлюлозы ЦАОН и переработки ее

Будівля електроцеху, 2007 р.

в порох. Перед самым началом войны на заводе в Шостке был построен специальный цех по производству пороха из целлюлозы ЦАОН. Была получена первая продукция.» (Труды НИИ-6 и заводов, серия А выпуск 12, 1939г.) [7, 8].

Будівля цеху Нісеїмана має оригінальну конструкцію. Її двоповерхові технологічні приміщення тримаються на 10-ти (по 5 у два ряди) велетенських залізобетонних конусах, кожен із яких має висоту три-чотириповерхового будинку. Конуси мають додаткові опори. Офіційно вважається, що під час відходу у 1943 р. німці зробили спробу підірвати залізобетонні опори, але споруда утрималась завдяки міцності залізобетонних конусів...

У зв'язку з цим пригадується й інший маловідомий факт підірвних робіт на заводі, але не у 1943 р., а раніше – у серпні 1941 р. «Одним из первых технологию производства целлюлозы ЦН (целлюлозы Наймана-другое научное направление) освоил Шосткинский завод «Звезда» при участии начальника пироксилинового производства В.И.Беляева... Беляев лично включается в научную и инженерную разработку новых процессов производства и новой аппаратуры... Вместе с сотрудниками НИИ-6 во главе с А.О.Ниссеиманом он работает над внедрением еще одной формы древесной целлюлозы – гранулированной. В августе 1941 года было принято решение об эвакуации завода «Звезда» в Сибирь. Руководство завода и уполномоченный ГКО М.В. Бушмелев осуществляют отправку нескольких эшелонов с оборудованием и людьми завода на восток страны. Оставшиеся ценности, которые не успели вывезти (склады спирта, запасы пироксилина, ТЭЦ и другие объекты), было принято решение взорвать. Для этих целей была создана оперативная группа, в которую входил и В.И.Беляев. Группа завершила выполнение задания, когда немцы уже входили в Шостку. Группе пришлось организовать партизанский отряд и пробиваться уже через оккупированную территорию. С большим трудом отряду удалось выйти к г. Курску» [8, 9-10].

Слід звернути увагу і на приміщення електроцеху, яке як назовні, так і з середини більше схоже на будівлю культового призначення. Крім цього, на території заводу «Зірка» поки що існує багато інших найстаріших у Шостці архітектурних та інженерних споруд, але сучасний стан підприємства та невизначеність цих об'єктів не гарантує їм подальшого збереження. Тільки наукове вивчення із залученням авторитетних фахівців і надання статусу пам'ятки збереже їх для наступних поколінь.

Посилання

1. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния – СПб, 1865.

2. Напередодні урочистої події в житті колективу: До ювілею заводу залишилось три тижні // Заводське життя – 1991.

– №33 (3195).

3. Эстафета добрых дел. Очерк истории ШПО «Свема». – Харьков, 1976.

4. Письмо директора ШДКМ Н.Д. Марченко директору КП ШКЗ «Звезда» И.К. Козлову И.К. // Из фондов Шосткинского краеведческого музея. – № 31 від 11.07.2007.

5. Завод и его люди – страницы истории. ШПО. – Шостка, 1991.

6. Лукьянов П.М. История химических промыслов и химической промышленности России до конца XIX в. Т. V. – М., 1961.

7. Забелин Л.В. Из истории отечественной пороховой промышленности. Краткие биографические очерки. Нина Ивановна Орлова // Воспоминания о работах, выполненных в НИИ-6 – М., 2002.

8. Забелин Л.В. Из истории отечественной пороховой промышленности. Краткие биографические очерки. Владимир Ильич Беляев – М., 1999.

Кокшайкин Н.Г. Изучение исторических зданий и инженерных сооружений на территории Казенного завода «Звезда» в г. Шостка

В статье поднимается проблема сохранения недвижимых памятников архитектуры и техники Шосткинского порохового завода.

Kokshaikin M.H. The study of the history buildings and engineering buildings on territory of the Government plant «Star» at Shostka

Article raises problem of the conservation immovable monuments architectures and technology of the Shostka powder plant.

В.В. Калиновський

ПАМ'ЯТКОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ТАВРІЙСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ЗА ЧАСІВ АРХІЄПІСКОПА ОЛЕКСІЯ (МОЛЧАНОВА) (1905-1910)

В роботі розглянутий стан пам'ятокознавчих досліджень в духовних колах Таврійської єпархії у 1905-1910 рр. Керівником єпархії у цей час був архієпископ Олексій (Молчанов). Дається характеристика роботи духівництва з вивчення, охорони та популяризації пам'яток церковної старовини. Особлива увага приділяється історії створення Комітету з святкування 50-річчя самостійної Таврійської єпархії. Визначені основні історичні праці духовних осіб, насамперед В. Томкевича та О. Іванова. Підкреслюється високий науковий рівень цих праць.

Ім'я Таврійського архієпископа Олексія (в миру – Олексій Васильович Молчанов) (1853-1914) у позитивному контексті згадується сьогодні не так часто, як імена його видатних попередників на Сімферопольській кафедрі – Гурія (Карпова) та Мартініана (Муратовського). Тим не менше, діяльність Олексія заслуговує на прискіпливе вивчення, особливо його вплив на дослідження, охорону та популяризацію церковної історії в Криму.

Перебування архієпископа Олексія в Таврійській єпархії (1905-1910 рр.) припадає на неспокійні часи в історії Російської імперії. Нещодавня поразка у війні з Японією, демократична революція 1905-

1907 рр. та реакція після неї суттєво вплинула на суспільне життя. Саме призначення Олексія в Крим мало на меті заспокоєння місцевого населення, його антиурядових настроїв. Зрозуміло, що в таких умовах преосвященному важко було приділяти час пам'ятокознавчій роботі, але в цій галузі все ж таки було зроблено багато корисного.

Сучасники так характеризували діяльність преосвященного Олексія: «На всіх місцях свого архіпастирського служіння владика Олексій привертав серця пасом сердечністю, добротою та простотою звернення, ревним служінням, невпинної проповіддю слова Божого, турботою про виховання молоді. З самою ніжною дбайливістю і батьківським піклуванням ставився він до струджених на ниві духовної просвіти. Ставлення до духівництва було завжди в повному сенсі слова пастирським. Проявляючи ясне і вірне розуміння всіх сторін життя духовенства, він поєднував справедливість та наполегливість з любов'ю та милосердям» [1, 1423-1425].

Цікаві свідчення про ставлення архієпископа Таврійського до відбудови духовних центрів ми знаходимо в його проповідях та промовах. 6 липня 1907 р. владика Олексій освятив відновлену стародавню церкву в ім'я св. Параскеви, що знаходиться на землі Топловського монастиря. Олексій виголосив повчання про те, навіщо люди будують нові і відновлюють старі храми. Він підкреслював, що якщо десь у минулому молилися люди, то такі місця повинні залишатися святими. Також він додав, що саме у стародавніх храмах відчувається непорушна єдність з поколіннями перших християн [2, 898].

Архієпископ виступив із пропозицією щодо необхідності видання офіційного церковного часопису на нових засадах [3, 1-7]. Зважаючи на назрілі питання церковно-суспільного життя, вирішено було розширити програму єпархіального друкованого органу та перейменувати його неофіційну частину в «Таврический церковно-общественный вестник» (далі – «ТЦОВ»). Преосвященный сподівався на активну участь духівництва у виданні через співпрацю в ньому.

Новий часопис постійно друкував матеріали, що присвячувалися захисту церковних споруд. Зокрема, в статті «Охорона пам'яток церковної старовини» [4, 323] священникам Таврійської єпархії повідомлялося, що для більш ретельної охорони пам'яток Святіший Синод наказав не приступати до будь-яких оновлень в стародавніх церквах без попереднього узгодження з Імператорською археологічною комісією та без дозволу Синоду.

На роки, коли архієпископ Олексій очолював Таврійську єпархію, припадає два великих ювілеї: перший – 100-річчя від дня народження видатного церковного діяча, архієпископа Херсонського та Таврійського Інокентія (Борисова) (1907 р.), другий